
МЕЖДУНАРОДНОЕ УГОЛОВНОЕ ПРАВО

С. В. КИВАЛОВ

**Президент Одеської національної юридичної академії,
доктор юридичних наук, академік Академії педагогічних
наук України, Заслужений юрист України**

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОСУДДЯ: ВІД НЮРНБЕРЗЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ТРИБУНАЛУ ДО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Сімдесят років відділяють нас від трагічної дати – дня початку Другої світової війни, найбільш кровопролитної за всю історію людства. Війна втягнула у свою орбіту 61 державу, більше трьох чвертей населення земної кулі, коштувала людству більше 50 млн життів. Вона розчавила сотні мільйонів людських долів і принесла колосальні руйнування. Жахи війни фашисти помножили на небачені за масштабами і жорстокістю військові злочини й злочини проти людства. Їх вчинення було втіленням расових «теорій» німецького фашизму. «Третій рейх» створив нелюдську систему знищення й поневолення людей. У фашистській Німеччині працювала «індустрія смерті», винищення людей у концентраційних таборах були зведені на рівень державної політики. Основним документом планування захоплення чужих земель і поневолення місцевого населення був генеральний план «Ост». У ньому були втілені людиноненависницькі задуми про «переселення» багатьох тисяч корінного населення та «германізації», що означало фізичне знищення його частини для захоплення земель німецькими колоністами, повне знищення державної самостійності, перетворення населення в рабів колонізаторів. Існують дані, що генеральний план «Ост» передбачав фізичне знищення 120 – 140 млн чоловік на території Польщі й Радянського Союзу¹. Близько 6 мільйонів євреїв стали

¹ См.: Алексеев Н.С. Злодеяния и возмездие: Преступления против человечества / Н.С. Алексеев. – М.: 1986. – С. 3-4; Баженов Н.А. Нерушимость принципов Нюрнберга и сотрудничество государств в преследовании нацистских преступников / Н.А. Баженов // Нюрнбергский процесс и современность / Отв. ред. В.В. Пустогаров. – М., 1986. – С. 94.

жертвами фашистського геноциду¹. Удушення в газових камерах, повішення, розстріли, позбавлення їжі, примус до непосильної праці, зараження важкими інфекційними хворобами, скидання з висоти – цими та іншими способами в концтаборах і в «трудових таборах» були вбиті мільйони ні в чому не винних мирних людей².

У 2010 році людство відзначить 65-річчя Перемоги над фашизмом. Слава цієї Перемоги не померкне в століттях. Велика перемога над фашизмом призвела до звільнення європейських країн від гітлерівської тиранії, звільнила мільйони в'язнів, запобігла подальшому поширенню нацистських зlodіянь, зробила можливим притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах. Вчинені нацистами під час Другої світової війни зlodіяння характеризувалися величезними масштабами й крайньою жорстокістю. Нагадування про вчинені нацистами зlodіяння новим поколінням людей, які вирости після історичної перемоги над фашизмом, – це серйозна перешкода поширенню неонацизму.

Війна завершилася правосуддям, що ввійшло в історію як «Нюрнберзький процес», – першим в історії людства міжнародним судом, що відіграв особливу роль в утвердженні моральних основ між людьми й народами та становленні принципів сучасного міжнародного права. Як відомо, з 26 червня по 8 серпня в Лондоні було проведено конференцію представників Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Сполучених Штатів Америки, Об'єданого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, Тимчасового уряду Французької Республіки. Лондонська конференція змогла вирішити ряд складних політичних і правових проблем, пов'язаних з організацією нової форми інтернаціональної юстиції – створенням Міжнародного військового трибуналу. 8 серпня 1945 року на конференції було прийнято Угоду «Про судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн осі», додатком до якої став Статут Міжнародного військового трибуналу³. Робота Нюрнберзького трибуналу і підписання статуту Організації Об'єднаних Націй у Сан-Франциско були ланками одного ланцюга, слугували одній меті: зміцненню міжнародного миру і безпеки. Відтоді створення Міжнародного суду для військових злочинців стало одним із пріоритетів у роботі ООН.

При підготовці проекту Лондонської угоди союзники внесли в преамбулу Статуту заяву про те, що вони діють «в інтересах усіх Об'єднаних Націй». Відповідно до ст. 5 угоди «кожний з Урядів Об'єднаних Націй може приєднатися до даної Угоди...». Згодом дев'ятнадцять держав схвалили принципи Статуту і приєдналися до угоди. «Міжнародний військовий трибунал був створений за згодою двадцяти трьох Об'єднаних Націй, що розгромили фашистську Німеччину, і в цьому розумінні це був суд переможців»⁴.

¹ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями : сб. материалов в семи томах. – Т. 1. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 837.

² Ларин А.М. Нюрнберг: судебное разбирательство и приговор / А.М. Ларин // Нюрнберзький процес и современность / Отв. ред. В.В. Пустогаров. – М., 1986. – С. 74-93.

³ Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями : сб. материалов в 7 т. – Т. 1. – С. 63-65.

⁴ Лебедева Н.С. Подготовка Нюрнберзького процесу / Н.С. Лебедева. – С. 137.

Та і яким могло бути правосуддя, якщо не правосуддям переможців? Не вже «правосуддям переможених»? Такі випадки історії відомі. Після Першої світової війни уся світова громадськість вимагала покарання не тільки рядових виконавців злочинів, а й головних винуватців, перш за все самого німецького кайзера. Стаття 227 Версальського мирного договору 1919 р. звинувачувала Вільгельма II, колишнього імператора Німеччини, «у вищій образі міжнародної моралі й священної сили договору». Договір передбачав утворення спеціального Міжнародного трибуналу у складі п'яти суддів, призначених від п'яти держав: США, Великої Британії, Франції, Італії, Японії. Суд мав розглядати справу «за мотивами, викликаними вищими принципами міжнародної політики, і в турботі про забезпечення поваги до урочистих обов'язків і міжнародних зобов'язань, а також до міжнародної моралі»¹. Однак положення Версальського мирного договору залишилися нереалізованими. Уряд Нідерландів відмовився видати кайзера, який туди втік. Щодо інших злочинців, то німецький уряд зміг наполягти на відданні їх не міжнародному, а німецькому суду. 19 грудня 1919 року в Німеччині був прийнятий закон, що передбачав віддання до Верховного суду в Лейпцизі осіб, обвинувачуваних у злочинах війни. Зробивши деякі застереження, союзники погодилися на розгляд справи Лейпцигським судом. Більшість підсудних були або виправдані, або їхні справи припинені «за відсутністю доказів». Цей процес став іменуватися як «лейпцигський фарс». Намагаючись з'ясувати історичні причини, що відкрили дорогу злочинам гітлерівської Німеччини, колишній помічник головного обвинувача від США в Міжнародному військовому трибуналі Р. Кемпнер назвав серед них той факт, що після Першої світової війни союзникам не вдалося засудити державних діячів Німеччини за військові злочини і, насамперед за розв'язання агресивної війни². У нацистській Німеччині правосуддя було складовою частиною фашистської диктатури, що прямо встановлено американським військовим трибуналом в процесі у справі нацистських юристів (процес № 3)³. Про передачу правосуддя щодо головних військових злочинців німецьким судам не могло бути і мови. Що ж могло бути альтернативою суду переможців? Безкарність злочинців, що залили світ кров'ю і сльозами мільйонів жертв? Цього не пробачили б ні живі, ні мертві. Розправа без суду і слідства? Але хіба це не було б повним беззаконням, нехтуванням права і справедливості? Чи за це ратують сучасні критики Нюрнберзького процесу?

У зв'язку з цим доречно нагадати про те, що в країнах антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни були впливові кола, які виступали проти суду над головними військовими злочинцями⁴. Однак, завдяки співпраці держав антигітлерівської коаліції став можливим не тільки розгром агресорів, але й притягнення їх до відповідальності за міжнародні злочини. Були створені

¹ Полторак А.И. Нюрнбергский процесс. Основные правовые проблемы / А.И. Полторак. — М.: Наука, 1966. — С. 89.

² Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / Отв. ред. И.А. Ледях, И.И. Лукашук. — М., 1995. — С. 45.

³ Нюрнбергский процесс. Суд над фашистскими судьями: сб. материалов. — М., 1970. — С. 169

⁴ Мерфи Дж. Международное уголовно-процессуальное право / Дж. Мерфи, А.М. Ларин // Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / Отв. ред. И.А. Ледях, И.И. Лукашук. — М., 1995. — С. 65-66.

міжнародні військові трибунали (Нюрнберзький, а згодом – Токійський), які вперше в історії реалізували ідею міжнародної кримінальної відповідальності за найтяжчі злочини проти миру і людства.

Міжнародний військовий трибунал, отримавши згодом назву «Нюрнберзького», відповідно до Лондонської угоди, був сформований на паритетних засадах із представників чотирьох держав. Членами Трибуналу були призначені: від СРСР – заступник голови Верховного Суду Радянського Союзу генерал-майор юстиції І. Т. Нікітченко, від США – колишній генеральний прокурор країни Ф. Біддл, від Великої Британії – головний суддя лорд Дж. Лоуренс, від Франції – професор кримінального права А. Доннедьє де Вабр¹.

Міжнародний військовий трибунал для суду над головними військовими злочинцями європейських країн досі створювався, як впливає зі статті 1 Лондонської угоди, для суду над «військовими злочинцями, злочини яких не пов'язані з певним географічним місцем, незалежно від того, чи будуть вони обвинувачуватися індивідуально, чи як члени організацій або груп, або в тій та іншій якості»². Важливі положення містять статті 7 і 8 Статуту: «Службове становище підсудних, їх становище як глави держави або відповідальних чиновників різних урядових відомств не повинно розглядатися як підстава до звільнення від відповідальності чи пом'якшення покарання». «Той факт, що підсудний діяв за розпорядженням уряду чи наказом начальника, не звільняє його від відповідальності, але може розглядатися як аргумент пом'якшення покарання, якщо Трибунал визнає, що цього потребують інтереси правосуддя». Відповідно до статті 9, «при розгляді справи про будь-якого окремого члена тієї чи іншої групи або організації Трибунал може (у зв'язку з будь-якою дією, за яку ця особа буде засуджена) визнати, що група чи організація, членом якої підсудний був, була злочинною організацією».

Трибунал був уповноважений розглядати три категорії злочинів: а) злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язання, ведення агресивної війни чи війни в порушення міжнародних договорів, угод або переконань, а також участь у спільному плані або змові, спрямованих на вчинення кожної з перерахованих вище дій; б) військові злочини, а саме: порушення законів або звичаїв війни, до яких належать убивства, катування, уведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; убивства, катування військовополонених чи осіб, що перебувають у морі; убивства заручників; пограбування громадської чи приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; руйнування, не виправдане військовою необхідністю, та інші злочини; в) злочини проти людства, а саме: убивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни, або переслідування через політичні, расові чи релігійні мотиви з метою вчинення чи у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні.

¹ Див. докладніше: Лебедева Н.С. Суд над фашизмом и агрессией / Н.С. Лебедева. — М. : Знание, 1985. — С. 23.

² Международное право в документах / Сост. Н.Т. Блатова. — М. : Юрид. лит., 1982. — С. 825-826.

18 жовтня 1945 року відбулося перше відкрите засідання Міжнародного військового трибуналу. Нюрнберзький трибунал розглянув тисячі документів, допитав близько 200 свідків (і ще кілька сотень були допитані за його дорученням). Суду були також подані речові докази, що підтверджували злочиння обвинувачуваних. Важливу роль на суді відіграли фото- і кінодокументи, у тому числі зняті самими нацистами. Зокрема, було представлено нацистський фільм про знищення чехословацького села Лідіце, документальний фільм про злочини в Освенцімі, Маутгаузені, про руйнування Смоленська, знищення пам'ятників культури й мистецтва, фотодокументи про військові злочини в Латвії, на Україні. За час процесу було підготовлено більше 30 тисяч фотокопій документів, складено понад 50 мільйонів сторінок друківаних матеріалів. Трибунал розглядав обвинувачення проти 22 осіб.

31 серпня 1946 року, наприкінці 403-го відкритого судового засідання, головуєчий Дж. Лоуренс оголосив перерву, і Трибунал видалився на нараду для винесення вироку. Два дні, 30 вересня й 1 жовтня 1946 р., потрібні були суду Міжнародного військового трибуналу для оголошення вироку. Дванадцять підсудних були присуджені до смертної кари через повішення, троє — до довічного ув'язнення, четверо — до різних строків позбавлення волі, виправдані троє. Крім того, у Нюрнберзі були визнані злочинними: керівний склад Націонал-соціалістської партії й охоронні (СС) загони цієї партії, служба безпеки (СД), державна таємна поліція (гестапо).

Таким був суд народів над фашизмом. Його справедливо називають найбільшим судовим процесом ХХ століття. Забезпечення невідворотності покарання всіх нацистських військових злочинців повинно слугувати застереженням для тих, хто вчиняє такі самі злочини в цей час. Метою міжнародного кримінального правосуддя є покарання конкретних людей за вчинення міжнародних злочинів. Це була не помста, а торжество закону. У вироку Міжнародного військового трибуналу зазначено: «злочини проти міжнародного права вчинюються людьми, а не абстрактними категоріями, і тільки шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можуть бути дотримані установлення міжнародного права». Цим підкреслювався принцип індивідуальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також пріоритетна сила міжнародного права у відношенні права національного при визначенні складу таких злочинів і відповідальності за їх вчинення.

Про неминуще значення процесів свідчить і та обставина, що, незважаючи на те, що все більша кількість років відділяє нас від них, інтерес до них не зникає, не вщухають суперечки навколо їх значення. З'являються все нові роботи, їм присвячені. Таким чином, Нюрнберзький і Токійський процеси не можна віднести до історичних подій, які безповоротно залишились в минулому. Втілені в уставах і вироках трибуналів ідеї, принципи, норми продовжують істотно впливати на міжнародне право. Вони являють собою важливі елементи міжнародного правопорядку ХХІ століття¹.

¹ Нюрнберзький процес: право против войны и фашизма. — С. 260.

Принципова зміна в механізмі функціонування міжнародного права, та й у світовому порядку в цілому, внесена міжнародними військовими трибуналами, полягала у встановленні кримінальної відповідальності керівників держав за найтяжчі міжнародні злочини. У подальшому весь розвиток міжнародного кримінального права йшов під безпосереднім впливом Нюрнберзького прецеденту. 11 грудня 1946 року Генеральна Асамблея прийняла резолюцію, що підтвердила принципи міжнародного права, які визнав Статут Нюрнберзького трибуналу, і запропонувала комітету з кодифікації міжнародного права розглянути як питання першорядної важливості проекти, що мають за мету формування цих принципів¹. На III сесії Генеральної Асамблеї було прийнято резолюцію 260 (III), в якій містилася Конвенція про геноцид і говорилося про те, що під час розвитку міжнародного суспільства зростатиме необхідність в утворенні міжнародного судового органу для суду над певними злочинами, що передбачає міжнародне право.

Вирок Нюрнберзького трибуналу, принципи, покладені в його основу, продовжують зберігати свою актуальність. Він залишається об'єктом політичної боротьби, і гострота цієї боротьби не зменшується з часом. Більш того, можна сказати, що принципи Нюрнберга сьогодні набувають ще більшого значення і ще більш універсальний характер. Вони значно вплинули на становлення міжнародного кримінального права.

Підкреслюючи значення Нюрнберзького процесу, я не схильний його повністю ідеалізувати. Він не був позбавлений недоліків, бо не міг не відображати реалій свого часу. Процес був в істотній мірі політизованим. Судді та обвинувачі призначалися державами-переможницями. У Нюрнберзькому трибуналі було представлено лише чотири основні держави. Незважаючи на це, першорядне значення вже мав той факт, що держави-переможниці відкинули ідею позасудового покарання головних військових злочинців. Більш того, результати процесу були справедливими і юридично обґрунтованими.

Значення принципів Нюрнберга особливо велике у наші дні. Нюрнберзький процес над головними військовими злочинцями сприймається як епілог великого військового подвигу, як результат історичної перемоги над нацизмом. На жаль, вистражданий перед лицем страшної нацистської загрози політико-правовий консенсус відразу ж після Нюрнберга став захмарюватися тривалим протистоянням вчорашніх союзників, «холодною війною» між капіталістичним Заходом і соціалістичним Сходом².

«Нюрнберг був орієнтиром. Але світ був не готовий до перетворення цього орієнтира в міцний інститут. Зрештою, світ чекав майже півстоліття після Нюрнберзького трибуналу і став знову свідком двох геноцидів – перший в колишній Югославії, а потім і в Руанді, перш ніж Радою Безпеки ООН були прийняті рішення про створення трибуналів по колишній Югославії та Руан-

¹ Объединенные Нации, Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты, II часть 1 сессии. Резолюции, принятые II частью 1 сессии Генеральной Ассамблеи. — Нью-Йорк, 1947. — С. 139-140.

² Наумов А.В. Современные проблемы международного уголовного права и уголовного правосудия / А.В. Наумов // Международное уголовное правосудие : Современные проблемы / Под ред. Г.И. Богуша, Е.Н. Трикоз. — М. : Институт права и публичной политики, 2009. — С. 31-46.

ді, таким чином знову еднаючи світ і міжнародне правосуддя. Ці спеціальні трибунали проклали шлях для прийняття рішення про створення постійного міжнародного кримінального суду»¹.

Після закінчення «холодної війни» ідея створення міжнародного кримінального суду для покарання осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, стала реалізовуватися. Період з 1989 по 1998 рік називають «десятиліттям надії». Все більшу актуальність здобувало і питання про створення постійно діючого міжнародного кримінального суду. На політичному рівні питання про заснування такого суду з юрисдикцією щодо трансграничної торгівлі наркотичними засобами поставив 21 серпня 1989 року представник Тринідаду і Тобаго в Організації Об'єднаних Націй, котрий запропонував включити його до порядку денного сорок четвертої сесії Генеральної Асамблеї ООН.

«Шлях до Риму» не був легким. Він пройдений завдяки спільним зусиллям багатьох політиків, учених, суспільних діячів². «Ніщо не може зупинити ідею, час якої настав», – писав один з активних прихильників створення міжнародного кримінального суду, відомий юрист В. Шабас³. Зусиллям з попередження військових злочинів, злочинів проти людяності й геноциду і руйнування переважаючої культури безкарності в ситуаціях збройного конфлікту значною мірою сприяли створенню Міжнародного кримінального суду й судових рішень Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії й Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди, а також Спеціального суду для Сьєрра-Леоне.

4 грудня 1989 року Генеральна Асамблея в пункті 1 резолюції 44/39 запропонувала Комісії в роботі над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства розглянути питання про утворення міжнародного кримінального суду. 1992 року Комісія утворила спеціальну Робочу групу, яка дійшла висновку, що міжнародний кримінальний суд необхідно заснувати за допомогою прийняття статуту – багатостороннього договору⁴. 1993 року Комісія вирішила знову утворити робочу групу, що стала називатися «Робоча група по проекту статуту міжнародного кримінального суду». Генеральна Асамблея в резолюції 48/31 від 4 грудня 1993 року запропонувала Комісії завершити роботу над проектом 1994 року. Відповідно до резолюції тридцять держав подали коментарі щодо проектів статей, які розробила робоча група. 1994 року Комісія завершила роботу над проектом статуту міжнародного кримінального суду, що був поданий Генеральній Асамблеї з рекомендацією скликати дипломатичну

¹ Ocampo L.M. Building a Future on Peace and Justice: The International Criminal Court / L.M. Ocampo // Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik ZIS., № 13. – 2007. – P. 491-493.

² Bassiouni M.C. Establishing an International Criminal Court: A Historical Survey / M.C. Bassiouni // Military Law Review. – Vol. 149. – Summer 1995. – P. 49-63; Bassiouni M.C. From Versailles to Rwanda in 75 Years: The Need to Establish a Permanent International Criminal Court / M.C. Bassiouni // Harvard Human Rights Yearbook. – Vol. 10. – 1997. – P. 11-62; Bos A. The International Criminal Court: Recent Developments / A. Bos // Reflections on the International Criminal Court. Essays in Honour of Adriaan Bos / Edited by Herman A.M. von Hebel, Johan G. Lammers, Jolien Schukking. – The Hague: T.M.C. Asser Press, 1999.

³ Schabas W.A. International Criminal Court: The Secret of Its Success / W.A. Schabas // Criminal Law Forum. – Vol. 12. – № 4. – 2001. – P. 428.

⁴ Doc. UN A/CN.4/L.490/Add. 1.

конференцію для його розгляду і прийняття міжнародної конвенції про заснування міжнародного кримінального суду. У своїй резолюції 49/53 від 9 грудня 1994 року Генеральна Асамблея ухвалила заснувати Спеціальний комітет для огляду основних питань, що впливають із проекту статуту. Згодом резолюцією Генеральної Асамблеї 50/46 від 11 грудня 1995 року був заснований Підготовчий комітет, у завдання якого входила підготовка проекту прийнятного для більшості зведеного тексту конвенції про міжнародний кримінальний суд, що міг би бути переданий на конференцію. Під час дискусій Підготовчий комітет послідовно визначав і конкретизував розбіжності між державами. У результаті кропіткої і тривалої роботи на дипломатичну конференцію в Римі був поданий проект Статуту¹.

Дипломатична конференція Організації Об'єднаних Націй була проведена на 15 червня – 17 липня 1998 року в Римі². На конференції був поданий проект угоди про заснування Міжнародного кримінального суду³. 17 липня 1998 року (при голосуванні 120 – «за», 7 – «проти» і 21 – утрималися) Дипломатична конференція прийняла Статут⁴. Так був заснований Міжнародний кримінальний суд, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства.

Римський статут у своїх принципових положеннях, виходить зі Статуту і вироку Нюрнберзького трибуналу. Виступаючи на церемонії підписання статуту Міжнародного кримінального суду в Римі 18 липня 1998 року Генеральний секретар ООН сказав: «Створення суду і надалі є надією для прийдешніх поколінь та гігантським кроком уперед на шляху до торжества універсальних прав людини та верховенства права».

Цей договір набув чинності 1 липня 2002 року, через 60 днів після того, як 60 держав стали учасниками Статуту за допомогою ратифікації або приєднання. Юрисдикція МКС поширюється на найбільш тяжкі міжнародні злочини, вчинені після 1 липня 2002 року. У цей час у провадженні МКС перебувають справи з розслідування злочинів, вчинених у Демократичній Республіці Конго, на півночі Уганди, у Дарфурі, Судані, і в Центральньоафриканській Республіці. Офіс прокурора МКС на даний час вивчає матеріали, які стосуються злочинів в Афганістані, Колумбії, Чаді, Кенії й Кіт-Д'ивуаре.

Міжнародне кримінальне правосуддя закладає основи для застосування нового підходу до викорінення безкарності в тих країнах, де відбуваються акти геноциду, злочини проти людяності й військові злочини. Сучасні конфлікти створюють глобальну загрозу миру й міжнародній безпеці. В них практично не здійснюється відмежування між комбатантами й мирними громадянами. Сьогодні військові дії часто супроводжуються безпрецедентного рівня насильством і жорстокістю з використанням різноманітних засобів – від систематичного згвалтування і тактики «випаленої землі», коли гублять урожаї й отрують

¹ Doc. UN A/CONF.183/2/Add.1.

² Doc. UN A/ 52/160.

³ Doc. UN A/CONF.183/2/Add.

⁴ Doc. UN A/ CONF. 183/9 (1998).

колодязі, до практики «етнічних чищень» і неприкритого геноциду. Звичними рисами військових дій стають вербування й використання дітей-солдатів, поширення стрілецької зброї, великомасштабні насильницькі переселення й етнічне чищення, цілеспрямовані дії проти жінок і дітей, широко розповсюджена безкарність за вчинені злочини. Ще однією ганебною характеристикою сьогоденних конфліктів стало зростаюче число загроз для життя персоналу міжнародних організацій та інших груп, що займаються наданням допомоги¹.

До таких звірств не можна далі ставитися терпимо як до неминучих або припустимих побічних проявів війни. Той, хто веде, узаконює й підтримує війну, повинен бути підданий осудженню. Необхідно покласти кінець безкарності за вчинення військових злочинів. Той, хто прямо або побічно винен у вчиненні таких мерзенних злочинів, не повинен ховатися за ширмою національного суверенітету. Необхідно вживати заходів на національному й міжнародному рівнях для притягнення до відповідальності всіх тих, хто вчиняє злочини, і тих, хто їх підтримує². «Особи, які вчиняють міжнародні злочини вважаються воєнними злочинцями, *hostis humanis*, і всі держави мають не тільки право, але також обов'язок щодо припинення таких злочинів, кримінального переслідування і покарання винних»³.

Нові конфлікти вимагають нових рішень. Ми повинні вирішувати питання на всіх етапах того або іншого конфлікту за допомогою застосування всеосяжного підходу, що передбачає здійснення зусиль в галузі запобігання причин виникнення конфліктів, підтримання миру під час виникнення кризи, зміцнення миру⁴. Держави, на території яких відбуваються такі злочини, повинні нести головну відповідальність, однак, під час відсутності своєчасних і належних дій держави, відповідальність за вживання заходів реагування лягає на міжнародне співтовариство. Процеси відправлення правосуддя й примирення являють собою найважливіші засоби реагування на ці та інші грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права й права, що стосується прав людини, і, в кінцевому результаті, встановлення міцного миру⁵.

Створення спеціальних трибуналів по колишній Югославії і по Руанді та прийняття Римського статуту з метою заснування постійного Міжнародного кримінального суду є важливими кроками в цьому напрямку. Безпечні притулки для тих, хто винен у масових убивствах і катуваннях, починають зникати. Ці події підкріплюються істотними рухами в галузі міжнародного кримінального права, досягнутими завдяки сукупності рішень двох спеціальних трибуналів і швидко зростаючому числу країн, що ратифікували Римський статут. Так парадигма міжнародного кримінального правосуддя, що склада-

¹ Doc. UN S/2001/331.

² Doc. UN A/55/749

³ Daniel D. Ntanda Nsereko, The Role of the International Criminal Tribunals in the Promotion of Peace and Justice: The Case of the International Criminal Court / D. Daniel // Criminal Law Forum. — Vol. 19. — № 3-4. — 2008. — P. 381.

⁴ Doc. UN S/2004/431.

⁵ Doc. UN S/2004/431

ється, ставить перед особами, які вчинили серйозні порушення, реальну можливість переслідування за минулі, теперішні й майбутні злочини¹.

Створення Міжнародного кримінального суду дає надію на справедливу відплату за акти насильства й жорстокості. Міжнародний кримінальний суд є одним із ключових міжнародно-правових інструментів, що будуть нам необхідні в новому тисячолітті. Потрібно боротися з культурою безкарності щодо винуватих у вчиненні особливо серйозних злочинів. Сьогодні, більше ніж будь-коли, відчувається гостра потреба в діяльності Суду. У суді повинні бути відповідним чином представлені різні правові системи миру, оскільки глобалізація аж ніяк не означає гомогенізацію. Жодна країна не повинна бути виключена із цього історичного процесу; всі країни повинні мати можливість висловити Суду свої власні погляди у відношенні міжнародного кримінального судочинства². Прийняття Римського статуту відкрило нову главу в міжнародному праві. У даний час в сфері міжнародного кримінального правосуддя діє всеосяжний правовий та організаційний режим, що, безсумнівно, вплине на поведінку держав і, що ще важливіше, визначатиме і формуватиме поведінку індивідумів.

У своїх Резолюціях № 1300 (2002) та № 1336 (2003) Парламентська Асамблея Ради Європи закликала держави-члени Ради Європи вжити усіх необхідних засобів для приєднання або підписання цього міжнародного документа, а також якнайшвидше внести відповідні зміни у внутрішнє законодавство. У Спільній позиції Ради Європейського Союзу щодо Міжнародного кримінального суду від 13 червня 2003 року було визнано, що всезагальне приєднання до Римського Статуту є важливим для забезпечення повної ефективності Міжнародного кримінального суду. Генеральна Асамблея ООН на своїй 60-й сесії схвалила Резолюцію від 18 листопада 2005 року, де закликала усі держави, які ще не стали учасниками Римського Статуту, негайно розглянути питання про його ратифікацію. У липні 2009 р. Чеська Республіка ратифікувала Римський статут і стала 110-ю державою, що визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. На сьогодні Статут ратифікували всі держави-члени Європейського союзу.

Генеральний секретар ООН заявив: «Деякі уряди та їх народи, як і раніше, з недовірою ставляться до цього інституту. Мені важко повірити, однак, що їх скептицизм виникає з будь-якого сумніву у важливості дотримання норм міжнародного гуманітарного права, а тим більше з якого-небудь принципового неприйняття тезису про те, що винуваті у вчиненні самих жахливих із відомих людству злочинів повинні бути віддані суду й покарані. Я порадив би тим, хто ще не переконаний у доцільності проекту створення постійного міжнародного кримінального суду, поміркувати над центральним принципом Нюрнберга й Токіо, а саме: той, хто вчиняє або дає санкцію на вчинення військових злочинів та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного

¹ Doc. UN S/2001/331

² Doc. UN A/56/PV.49. — P.40.

права, несе особисту відповідальність за свої злочини, і співтовариство держав може й повинно притягнути їх до відповідальності»¹.

Не може не обурювати те, що до числа країн, до яких звернені ці слова, належить Україна. З дня здобуття нею незалежності, без участі України не обходилася жодна миротворча операція ООН. Віце-президентом Міжнародного суду ООН теж був українець. Звичайно, Україна одна з перших підписала Римський статут МКС. Загальновідомо, що Україна – не держава-агресор, не притулок для військових злочинців. Вона – мирна держава, що засуджує збройне насильство і першою в історії добровільно відмовилася від одного з найбільших арсеналів ядерної зброї у світі. Причини цього – в нашій історії. Мільйони українців усіх національностей стали жертвами тяжких військових злочинів у роки Другої світової війни. Сьогодні, не приєднавшись до Римського статуту, Україна зайняла позицію, протилежну політиці країн-членів Європейського союзу – організації, до якої Україна прагне вступити.

Тому несподіваним стало рішення Конституційного Суду України 2001 р., що визнало Римський статут неконституційним. Юридичне підґрунтя цього рішення показове хоча б тим, що п'ять із шести аргументів на користь неконституційності Римського статуту, запропонованих суб'єктом конституційного подання, Конституційний Суд відхилив.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтею 151 Конституції України стало конституційне подання Президента України. Конституційний Суд відхилив більшу частину аргументів, які були у поданні президента. Вкрай важливо, що розглядаючи питання відповідності положень Статуту Міжнародного кримінального суду Конституції України, Конституційний Суд у своєму висновку у справі про Римський статут від 11 липня 2001 року зазначив: «Встановлення відповідальності за вчинення переважної більшості злочинів, передбачених Римським статутом, є міжнародно-правовим зобов'язанням України відповідно до інших міжнародно-правових документів, що набули чинності для нашої держави (багато з них – задовго до набрання чинності Конституцією України). Це, зокрема, Конвенція про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року (набула чинності 15 лютого 1955 року); Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (набула чинності 3 січня 1955 року); Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (набула чинності 3 січня 1955 року); Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (набула чинності 6 липня 1957 року); Міжнародна конвенція про попередження злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року (набула чинності 18 липня 1976 року); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання від 10 грудня 1984 року (набула чинності 26 червня 1987 року). Статут фактично відтворює переважну більшість положень, що визначають злочини, саме названих та інших конвенцій, до яких приєдналася Україна. До того ж положення Статуту, які забороняють

¹ Doc. UN A/56/1.

злочин геноциду, злочини проти людяності, військові злочини, злочин агресії, розглядаються нині як звичаєва норма міжнародного права, що неодноразово підтверджували міжнародні судові органи. Отже, їх характер як злочинних згідно зі статтею 18 Конституції України не залежить від приєднання України до Статуту та набуття ним чинності».

Слід підкреслити, що при розгляді питання про відповідність норм Статуту до положень Конституції України Конституційний Суд України визнав, що недоторканість певної категорії службових осіб – це не їх привілей, він пов'язаний з виконанням ними важливих державних функцій, а тому, відповідно до Конституції України і міжнародно-правових зобов'язань України, не може розглядатися як гарантія їх безкарності. Недоторканість службових осіб передбачає лише спеціальні умови притягнення їх до кримінальної відповідальності (п. 2.2.2). Особи, що користуються правом недоторканості, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за національним законом, який відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави, шляхом задіяння внутрішньодержавних (національних) судових механізмів. Отже, стаття 27 Статуту, що забороняє посилення на службове становище при притягненні особи до відповідальності, не суперечить положенням Конституції України (п. 2.2.3). Конституційний Суд також зазначив, що терміни «передача» і «видача» у загальноживаному розумінні часто розглядаються як синоніми, але в міжнародно-правових документах і спеціальній літературі в них вкладається різний зміст, що робить їх юридичну природу неідентичною. Доставка особи до іншої рівносуверенної держави принципово відрізняється від доставки особи до Суду, створеного відповідно до міжнародного права за участю та згодою заінтересованих держав (п. 2.3.1). Згідно з частиною 2 статті 25 Конституції України забороняється видача (екстрадиція) громадян України іншій державі, тобто ця заборона стосується тільки національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду, справедливість і законність покарань для своїх громадян. Міжнародний кримінальний суд не може прирівнюватися до іноземного суду, оскільки створюється за участю і за згодою держав-учасниць на основі міжнародного, а не національного права. Мета, якою пояснюється заборона видачі громадян однієї держави іншій, досягається у Міжнародному кримінальному суді шляхом застосування відповідних положень Статуту, розроблених (або схвалених) державами-учасницями. Ці положення базуються на міжнародних пактах про права людини, згода на обов'язковість яких для України вже надана (п. 2.3.2). Тому конституційні положення про заборону видачі громадян України (навіть за умови широкого тлумачення поняття «видача») не можна розглядати окремо від міжнародно-правових зобов'язань України.

Тим не менш, Конституційний Суд дійшов висновку: «Визнати Римський статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 року... таким, що не відповідає Конституції України в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули і статті 1 Статуту, згідно з якими «Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції».

Підставою для такого рішення Конституційного Суду було положення статті 124 Конституції України, згідно з якою правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. До них належать Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції. Своє рішення Конституційний Суд обґрунтував тим, що Міжнародний кримінальний суд якимось по-особливому, антиконституційно доповнює судові органи України, у той час як Європейський суд з прав людини доповнює судові органи України цілком конституційно. Суд постановив, що «Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. Це дає підстави для висновку, що абзац десятий преамбули і стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями частин першої, третьої статті 124 Конституції України, і тому приєднання України до цього Статуту відповідно до частини другої статті 9 Конституції України можливо тільки після внесення до неї відповідних змін (п. 2.1)».

Цікавий парадокс – Міжнародний кримінальний суд якраз створюється для доповнення національних органів юрисдикції, надаючи їм пріоритетне право здійснювати переслідування і притягнення до відповідальності винних осіб. Якщо національна система функціонує нормально, то не виникає підстав для втручання Міжнародного кримінального суду. У нас основний аргумент – Конституція не передбачає такого. Мені здається, немає нерозв'язаних правових питань, є позиції політичні, внутрішньополітичні.

З урахуванням висновків Конституційного Суду України Міністерство юстиції України розробило законопроект, який передбачає внесення відповідних змін до статті 124 Конституції України, оскільки відповідно до частини другої статті 9 Конституції укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, можливе лише після внесення відповідних змін до неї. Підготовка проекту Закону передбачена пунктом 17 Плану заходів щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна – ЄС, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2005 року¹.

Український парламент налаштований на тісну співпрацю з Міжнародним кримінальним судом. У лютому 2007 р. з офіційним візитом в Україні перебував Президент Міжнародного кримінального суду Філіп Кірш. У ході перебування в Україні пан Кірш відвідав Одеську національну юридичну академію – навчальний заклад, у якому велика увага приділяється вивченню й викладанню міжнародного кримінального права.

18 жовтня 2006 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про приєднання України до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду», укладений 10 вересня 2002 р.². Угода, передбачає, що «Суд має міжнародну правосуб'єктність і таку правоздатність, яка може бути необхідною для здійснення його функцій та досягнення його цілей. Він, зокрема, правомочний

¹ Див. докладніше: Лавринович О.В. Основні проблемні питання імплементації положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду / О.В. Лавринович // Український часопис міжнародного права. — № 4. — 2003. — С. 16; Селівов М.Ф. Проблеми конституційності Римського Статуту Міжнародного кримінального суду / М.Ф. Селівов // С. 20-25; Скомороха В.Е. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: питання конституційності / В.Е. Скомороха // Український часопис міжнародного права. — № 4. — 2003. — С. 26-35.

² Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 50. — С. 499

укладати договори, придбавати й відчужувати нерухоме й рухоме майно та брати участь у процесуальних діях». Важливо, що «Суд постійно співпрацює з відповідними органами влади держав-учасниць з метою сприяння застосуванню їхніх законів і попередження будь-яких зловживань у зв'язку із привілеями, імунітетами й пільгами, зазначеними у цій Угоді». Ратифікувавши угоду, Україна забезпечить суддям та іншим співробітникам Міжнародного кримінального суду гарантії безпеки, свободу пересування і повагу статусу на території України, а сам Міжнародний кримінальний суд – визнає легітимним суб'єктом міжнародного права, що необхідно для ефективної роботи цього важливого міжнародного органу. Тим самим, буде підтвержено імідж України як миролюбної, цивілізованої держави, яка не закриває очі на невинуватих знищення дітей, жінок та інших цивільних осіб під час збройних конфліктів. Міжнародний кримінальний суд – це своєрідний нащадок Нюрнберзького Трибуналу, котрий в 1946 засудив винуватців за знищення багатьох мільйонів мирних жителів України в ході фашистської окупації. Упевнений в тому, що приєднання України до Римського статуту – справа найближчого часу.